

EKOLOGIK OMILLARNING INSON SALOMATLIGIGA TA'SIRI

Ражабов Юлдаш Барнаевич

*Навоий давлат университети табиий фанлар ва тиббиёт факультети
клиник фанлар кафедраси фтизиатрия фан ўқитувчиси. Ўзбекистан,
Навоий шаҳри, 210100*

Очилов Фархад Эшмаматович

*Навоий давлат университети табиий фанлар ва тиббиёт факультети
клиник фанлар кафедраси аллергология фани ўқитувчиси. Ўзбекистан,
Навоий шаҳри, 210100*

Annotatsiya: *Ушбу тезисда экологик омилларнинг турлари, уларнинг бузилиши ва инсон саломатлигига кўрсатаётган таъсири илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилинган. Биотик, абиотик ва антропоген омилларнинг ўзаро боғлиқлиги, инсон фаолиятининг атроф-муҳитга салбий ва ижобий таъсири кенг ёритилган. Шунингдек, экологик муаммоларнинг долзарблиги, глобал иқлим ўзгариши, Оролбўйи экологик инқирози ҳамда Ўзбекистон Республикасида экологик барқарорликни таъминлашга қаратилган давлат сиёсати ва ташаббуслари таҳлил этилган. Тезис экологик хавфларни камайтириш ва инсон саломатлигини муҳофаза қилишга қаратилган илмий-амалий хулосалар билан яқунланади.*

Калит сўзлар: *экология, экологик омиллар, антропоген таъсир, инсон саломатлиги, иқлим ўзгариши, Оролбўйи, экологик сиёсат.*

КИРИШ

Сўнгги ўн йилликларда экологик муаммолар бутун дунё миқёсида энг долзарб масалалардан бирига айланди. Аҳоли сонининг тез ўсиши, саноат ва қишлоқ хўжалигининг кенгайиши, транспорт воситаларининг кўпайиши ҳамда табиий ресурслардан нооқилона фойдаланиш атроф-муҳит мувозанатининг бузилишига олиб келмоқда.

Экологик мувозанатнинг издан чиқиши нафақат табиатга, балки инсон саломатлиги, ҳаёт сифати ва жамиятнинг барқарор ривожланишига ҳам жиддий таҳдид солмоқда. Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши, ичимлик суви сифатининг ёмонлашуви, тупроқ шўрланиши ва биоранг-барангликнинг камайиши кўплаб касалликлар ривожланишига замин яратади.

Ўзбекистон Республикаси ҳам глобал экологик муаммолар таъсиридан четда эмас. Шу боис сўнгги йилларда давлат сиёсати даражасида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, яшил иқтисодиётни ривожлантириш ва аҳолининг экологик маданиятини оширишга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мақсад

Ушбу тадқиқотнинг асосий мақсади экологик омилларнинг (биотик, абиотик ва антропоген) инсон саломатлигига кўрсатаётган таъсирини илмий-амалий жиҳатдан таҳлил қилиш, атроф-муҳит бузилишининг инсон ҳаёти сифатига таъсирини аниқлаш ҳамда Ўзбекистон шароитида экологик хавфларни камайтиришга қаратилган чора-тадбирларни баҳолашдан иборат.

Вазифалар

Тадқиқот мақсадига эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

- экологик омилларнинг турлари ва уларнинг ўзаро боғлиқлигини илмий асосда ёритиш;
- атроф-муҳит ифлосланишининг инсон саломатлигига салбий таъсир механизмларини таҳлил қилиш;
- антропоген фаолиятнинг табиатга салбий ва ижобий таъсирларини ўрганиш;
- Ўзбекистон Республикасида мавжуд экологик муаммолар, хусусан, Оролбўйи экологик инқирозини таҳлил қилиш;
- давлат экологик сиёсати ва амалга оширилаётган ташаббусларнинг самарадорлигини баҳолаш.

Материаллар ва тадқиқот усуллари

Тадқиқотда БМТнинг Атроф-муҳит бўйича дастури (UNEP) материаллари, Ўзбекистон Республикасининг экологик қонун ҳужжатлари, Статистика агентлиги маълумотлари ҳамда миллий ва маҳаллий илмий тадқиқотлар натижаларидан фойдаланилди.

Илмий таҳлил, таққослаш, умумлаштириш ва мантиқий хулосалаш усуллари қўлланилди. Шунингдек, экологик муаммоларнинг инсон саломатлигига таъсирини баҳолашда мавжуд илмий манбалар таҳлили амалга оширилди.

Асосий қисм

1. Экологик омиллар ва уларнинг турлари

Экологик омиллар — тирик организмлар ҳаёти ва фаолиятига таъсир кўрсатувчи ташқи муҳит шарт-шароитларидир. Улар шартли равишда уч гуруҳга бўлинади: биотик, абиотик ва антропоген омиллар.

1.1. Биотик омиллар

Биотик омиллар тирик организмларнинг бир-бирига бўлган таъсирини ифодалайди. Ўсимликлар, ҳайвонлар, микроорганизмлар ва занбуруғлар ўртасидаги озиқ занжири ва биологик алоқалар табиатда табиий мувозанатни таъминлайди. Масалан, ўсимликлар ҳайвонлар учун озуқа манбаи бўлса, микроорганизмлар органик қолдиқларни парчалаб, тупроқ унумдорлигини сақлаб туради.

Бу тизимнинг бузилиши экотизим барқарорлигига салбий таъсир кўрсатиб, инсон ҳаёти учун ҳам хавф туғдиради.

1.2. Абиотик омиллар

Абиотик омиллар жонсиз табиат омиллари бўлиб, уларга қуёш радиацияси, ҳарорат, намлик, сув ва ҳаво таркиби киради. Қуёш нурлари инфрақизил, кўринадиган ва ультрабинафша нурларга бўлинади.

- Инфрақизил нурлар Ер юзасини иситишда муҳим роль ўйнайди;
- Кўринадиган нурлар фотосинтез жараёни учун зарур;
- Ультрабинафша нурлар маълум меъёрда инсон организмида D витамини синтезини таъминлайди, ортиқча ҳолда эса салбий оқибатларга олиб келиши мумкин.

1.3. Антропоген омиллар

Антропоген омиллар инсон фаолияти билан боғлиқ бўлиб, ҳозирги даврда энг кучли экологик таъсир манбаи ҳисобланади. Саноат чиқиндилари, транспорт газлари, кимёвий моддалар, ўрмонларни кесиш ва ер ресурсларидан нооқилона фойдаланиш табиатга глобал миқёсда таъсир кўрсатмоқда.

2. Инсон фаолиятининг табиатга таъсири

Инсоннинг табиий ресурслардан фойдаланиши икки томонлама хусусиятга эга: салбий ва ижобий.

Салбий таъсирларга ҳаво, сув ва тупроқ ифлосланиши, биологик хилма-хилликнинг камайиши, иқлим ўзгариши киради. Қишлоқ хўжалигида минерал ўғитлар ва пестицидларни меъёрсиз қўллаш тупроқ ва сув сифатини ёмонлаштиради.

Ижобий таъсирларга эса экологик қайта тиклаш ишлари, ўрмонзорлаштириш, чиқиндиларни қайта ишлаш, қайта тикланувчи энергия манбаларидан фойдаланиш каби чора-тадбирлар киради.

3. Ўзбекистонда экологик муаммолар ва давлат сиёсати

Ўзбекистонда экологик хавфсизликни таъминлаш давлат сиёсати даражасига кўтарилган. Мамлакатда экологик қонунчилик тизими такомиллаштирилиб, атроф-муҳитни муҳофаза қилишга қаратилган қатор дастурлар амалга оширилмоқда.

Оролбўйи минтақасида юзага келган экологик инқироз глобал муаммо сифатида эътироф этилган. Қуриб қолган денгиз тубида саксовул ва бошқа ўсимликларни экиш орқали чанг-тўзон тарқалишини камайтириш ишлари олиб борилмоқда.

“Яшил макон” ташаббуси доирасида шаҳар ва қишлоқ ҳудудларида кўкаламзорлаштириш ишлари кучайтирилиб, аҳоли учун соғлом экологик муҳит яратиш мақсад қилинган.

Натижалар ва муҳокама

Тадқиқот натижалари шуни кўрсатдики, экологик омилларнинг бузилиши инсон саломатлигига бевосита ва билвосита салбий таъсир кўрсатади. Атмосфера ҳавосининг ифлосланиши нафас олиш тизими касалликларининг кўпайишига, ичимлик суви сифатининг ёмонлашуви эса инфекциялар касалликлар хавфининг ошишига олиб келади.

Антропоген омиллар ҳозирги кунда экологик мувозанатга энг кучли таъсир кўрсатаётган омил сифатида намоён бўлмоқда. Шу билан бирга, Ўзбекистонда амалга оширилаётган “Яшил макон” ташаббуси, Оролбўйи худудида ўрмонзорлаштириш ишлари ва экологик қонунчиликни такомиллаштириш экологик барқарорликни таъминлашда ижобий натижалар бермоқда.

Хулоса

Экологик омиллар ва инсон саломатлиги ўртасида узвий боғлиқлик мавжуд бўлиб, атроф-муҳит муҳофазаси инсон ҳаёти сифатини яхшилашнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Тадқиқот натижаларига асосланиб, қуйидаги тавсиялар таклиф этилади:

- атроф-муҳитни муҳофаза қилиш соҳасида экологик назорат ва мониторингни кучайтириш;
- аҳоли ўртасида экологик маданият ва экологик таълимни ривожлантириш;
- саноат ва қишлоқ хўжалигида экологик тоза технологияларни жорий этиш;
- Оролбўйи минтақасида амалга оширилаётган экологик лойиҳаларни илмий асосда қўллаб-қувватлаш;
- соғлиқни сақлаш ва экологик сиёсатни ўзаро уйғунлаштирган ҳолда комплекс дастурлар ишлаб чиқиш.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. World Health Organization. Air pollution and health. – Geneva, 2022.
2. United Nations Environment Programme. Global Environment Outlook (GEO-6). – Nairobi, 2019.
3. Intergovernmental Panel on Climate Change. Climate Change 2021: The Physical Science Basis. – Cambridge University Press, 2021.
4. World Health Organization. Preventing disease through healthy environments. – Geneva, 2016.
5. United Nations. Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development. – New York, 2015.
6. Landrigan P.J. et al. Pollution and global health // The Lancet. – 2018. – Vol.391. – P.462–512.
7. Prüss-Ustün A. et al. Environmental risks and burden of disease // WHO Report. – 2016.
8. Food and Agriculture Organization. The State of the World’s Forests. – Rome, 2020.